

**Til falsafasining rivojlanish bosqichlari va davrlar bo'yicha tahlili**

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston*

*Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar*

*fakulteti 1-bosqich magistranti*

**Qudratova Guliruxsor Meyliyevna**

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada falsafa fani va uning tarkibiy qismlari, shu jumladan, til falsafasi, uning rivojlanish bosqichi, nazariyalari, hamda ushbu sohaning davrlar bo'yicha tahlili ko'rib chiqildi. Bundan tashqari maqolada fanning o'tmish va bugungi kun bilan qiyosiy tahlili amalga oshirilib, olimlarning qarashlari, nazariyalari va fikrlari ilova sifatida qo'shimcha qilindi. Falsafaning qadimgi fan ekanligi va uning insoniyat taraqqiyoti davrida o'zgarib, rivojlanib borganligi ko'rib chiqilib, kerakli xulosalar berildi.

**Kalit so'zlar:** falsafa, til falsafasi, taraqqiyot, insoniyat, o'tmish, moziy, kelajak, rivojlanish, nazariya, qiyosiy tahlil, tarkibiy qism, globallashuv, avlod, voqelik, borliq.

**Abstract:** In this article, the science of philosophy and its components, including the philosophy of language, the stage of its development, theories, and the analysis of this field by periods were considered. In addition, in the article, a comparative analysis of science with the past and present was carried out, and the views, theories and opinions of scientists were added as an appendix. It was considered that philosophy is an ancient science and that it changed and developed during the development of humanity, and the necessary conclusions were given.

**Key words:** philosophy, philosophy of language, development, humanity, past, modern, future, development, theory, comparative analysis, component, globalization, generation, reality, existence.

**Абстрактный:** В данной статье были рассмотрены наука философия и ее составляющие, в том числе философия языка, этап ее развития, теории, а также анализ этой области по периодам. Кроме того, в статье проведен

*сравнительный анализ науки с прошлым и настоящим, а в качестве приложения добавлены взгляды, теории и мнения ученых. Было рассмотрено, что философия является древней наукой и что она менялась и развивалась в ходе развития человечества, и были даны необходимые выводы.*

***Ключевые слова:** философия, философия языка, развитие, человечество, прошлое, современность, будущее, развитие, теория, сравнительный анализ, составляющая, глобализация, поколение, реальность, существование.*

**Kirish:** Kishilik jamiyati paydo bo'lib shakllanib boshlagan davrlardan buyon insoniyat yaratgan ma'naviy boyliklar orasida falsafa ilmida to'plangan hikmatlar hazinasi, mashhur faylasuflar merosi, ularning asarlari fanda ajralmas o'rin tutmoqda. Har bir davrning buyuk donishmandlari o'z yurti va millatining tafakkuri, ruhiyati hamda orzu maqsadlarini falsafiy ta'limotlarida ifodalaganlar, jamiyat farovonligi va millat ravnaqi uchun xizmat qiladigan yuksak g'oyalarni o'rtaga tashlaganlar va birgalikda baham ko'rganlar. Xalqni buyuk maqsadlar sari yetaklovchi bu g'oyalarning muayyan davr mafkurasiga aylanishida falsafiy bilimlar katta ahamiyat kasb etadi. Kishilik jamiyati qadimdan borliq va olam nima, ular qanday paydo bo'lgan, voqelik qanday qonuniyatlar asosida yashaydi, o'zgaradi va taraqqiy etadi, degan savollarga javob izlaydi. Umrning mazmuni va hayot nimadan iborat, avlodlar ortidan avlodlar kelib ketaverishida (izchillikda) qanday ma'no va hikmat bor kabi masalalar barchani o'ylantiradi. Falsafa ana shunday masalalar bilan shug'ullanadi. Falsafa- insoniyatning bir necha ming yillik tarixiy taraqqiyoti davomida yaratilgan ilm va madaniyatning ajralmas tarkibiy qismidir. "Falsafaning asosiy vazifasi inson ongida sog'lom aqlga mos dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. Falsafa fanining dolzarbligi bugungi globallashuv davrida ma'naviyat sohasida vujudga kelayotgan global va dolzarb muammolarni hal etish, xalqimiz ma'naviy me'rosini asrash va yanada yuksaltirish, yoshlarning falsafiy tafakkurini shakllantirish, ongini turli zararli g'oyalardan saqlash, ularni falsafiy bilimlar bilan qurollantirish zarurligi bilan belgilanadi".<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> <https://tfi.uz/storage/doc-pages/160>.  
[www.tadqiqotlar.uz](http://www.tadqiqotlar.uz)

**Adabiyotlar tahlili:** Zamon rivojlanib, davr yuksalgan sayin XX asrda til falsafasining shakllanishi tilning tabiatiga bo'lgan qiziqishni uyg'otdi, turli qarashlar ular orasida raqobatni kuchaytirdi. Biroq an'anaviy ontologiya va bilish nazariyasida empirik va ratsionallik paradigmlaridan farqli o'laroq, tilning yangi modellari umumiy nomini birlashtirdi, bu nomga ko'ra, ongning borliqqa munosabati til orqalidir. Til falsafasi doirasidagi maxsus tadqiqotlar asosan Gerder, Gumboldt, Grimm, Lipps singari faylasuf olimlar tomonidan lingvistik va ekzistensial nuqtai-nazardan olib borilgan. Oqibatda esa tilni o'rganuvchi maxsus to'rtta yo'nalish shakllangan. Bular fenomenologiya, analitika, germenevtika va postmodernizmdir. Mazkur yo'nalishlarning shakllanishi bevosita hududiy va milliy xususiyatlarga borib taqaladi. Bu yo'nalishda til va ong munosabatiga alohida e'tibor qaratiladi. Unga ko'ra til ongga berilgan fenomenlarning alohida fenomenologik jihatdan «tozalash» qurilmasidir. Zero, inson til va tafakkur vositasida real voqelikni chuqur tushunish va o'z-o'zini anglash holatining mustaqilligini anglab etadi. Mazkur ta'limotga ko'ra «eydos», ya'ni miyada muhrlangan tabiiy obraz til vositasida reallashadi.

**Natijalar:** Fenomenologiya bu til to'g'risidagi intensional aktlar, ya'ni maqsadli voqea-hodisalar kechinmasi, ko'rinishidir. Fenomen grekcha so'z bo'lib, "ko'rinayotgan, bilinayotgan" degan ma'noni anglatadi. Bu yerda inson ongi va uning hissiy tajribasi hamda anglash jarayonida ko'ringan, bilingan holati nazarda tutiladi. "Fenomen - bu his qilish, sezish, xayol, tasavvur va fikr. Fenomenologiya esa, anglash haqidagi ta'limot bo'lib, fenomenlar va ularning ma'nolarini tadqiq etadi. Fenomenologiyaning rivojlanishi E.Gusserl faoliyati bilan bog'liq, shuningdek rus faylasuflari G.G.SHpet va A.F.Losevlarning ham fenomenologiyaning keyingi taraqqiyotiga qo'shgan hissasi e'tiborga loyiq. Mazkur olimlarning fikricha, inson hayoti ranglar, xushbo'yliklar, turfa tasavvur va tuyg'ular bilan boy bo'lib, fan, g'oyalar, tushuncha va mantiq darajasiga yetganda kambag'al, quruq va mavhum bo'lib qoladi. Nega bunday bo'ladi, degan savolga fenomenologlar, - bunga sabab o'z ongimizni yaxshi bilmasligimizda, deb javob beradi. Fenomenologlar fikricha, falsafa bilan shug'ullanuvchi boshqa yo'nalish

vakillari ong masalasiga yetarli e'tibor berishmaydi va oqibatda, falsafa haqida tasavvur va hayot ma'nosining ildizi ham mavhumligicha qoladi. E.Gusserl bu mavhumlikni bartaraf etish o'z ijodida ong tahlilida intensionallik, eydos, noema, noezis, retensiya, protensiya kabi tushunchalarni qo'llaydi. Xususan, u fenomenologiyani intensional aktlar kechinmasini ifodalovchi sof ong haqidagi fandi<sup>2</sup>.

**Muhokama:** Til falsafasi tilning kelib chiqishi, mohiyati, kishilik jamiyatiga ta'siri va insoniyat sivilizatsiyasi bosqichlaridagi o'rni, roli, ahamiyatini falsafiy mushohada qilish bilan shug'ullanuvchi falsafaning bir bo'limidir. Mazkur atama borliq va tafakkur o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek bu munosabatlarni ifodalovchi va izohlovchi nazariy metodologik bilimlarni o'rganishga yo'naltirilgan tadqiqotlar natijalarini o'zida aks ettiradi. Til falsafasi til tarixining ham, tilshunoslikning ham ilmiy-nazariy tahlilini beradi. Shuningdek, til mantig'i, psixologiyasi va sotsiologiya sohalarini o'z ichiga qamrab oladi. Til falsafasi sohasidagi tadqiqotlarning zamonaviy holati ikkita bir-birini to'ldiruvchi yo'nalishlar bilan xarakterlanadi: til faktik holatining tashqi va ichki voqeligiga qaytish, grammatikaning umumiyligiga urinishdan iboratdir. "Til falsafasining mustaqil falsafiy yo'nalish sifatida rivojlanishini bir necha bosqichda ifodalash mumkin. Til falsafasi shakllanishining birinchi bosqichi 1880-yillardan 1930-yillargacha davom etdi. U neo-gegelizm bilan qarama-qarshilik, falsafiy va lingvistik tahlil usullari foydasiga dalillarni tasdiqlash bilan tavsiflanadi. Asosiy g'oyalar J. Mur, B. Rassel, G. Frege va boshqa faylasuflarning fikrlarini rivojlantirishda davom etgan Lyudvig Vitgenshteynning fikrlari, ya'ni falsafa "fikrlarni mantiqiy aniqlashtirish" va jarayondan chiqarib tashlash tartibidir, faqat muammoli ko'rinadigan vaziyatlarni bilish. Bundan tashqari, Vena doirasi (1920-1930 yillarda Venada doimiy ravishda uchrashgan Morits Shlik boshchiligidagi faylasuflar jamoasi) faoliyati o'sha davr til falsafasi uchun muhim ahamiyatga ega edi. U fanni mantiqiy tahlil qilish muammolari bilan shug'ullangan, bu mantiqiy pozitivizm tushunchalarining paydo bo'lishiga yordam bergan. Nazariy takliflarni

---

<sup>2</sup> <https://cyberleninka.ru/article/n/tilning-ilmiy-falsafiy-xususiyatlari>.  
[www.tadqiqotlar.uz](http://www.tadqiqotlar.uz)

mazmunan empirik bo'lgan ba'zi bir asosiy takliflarga qisqartirishga ham urinishlar bo'lgan. 1930-yillardan 1960-yillargacha bo'lgan davr til falsafasi rivojlanishining ikkinchi bosqichini tashkil qiladi. Aynan shu davrda faylasuflar (J.Ostin, L.Vitgenshteyn) asosiy e'tiborni falsafiy va lingvistik tadqiqotlarning mantiqiy modellaridan kundalik tillar tahliliga o'tkazdilar. Ular til falsafasi uchun ahamiyatli bo'lgan, inson faoliyati jarayonida shakllangan qoidalarni ifodalovchi va butun inson hayoti tamoyillarini ifodalovchi "til o'yinlari" kontsepsiyasini ishlab chiqmoqdalar. P.Strouson, G.Rayl va boshqa faylasuflar nutqiy aktlar nazariyasini yaratdilar va rivojlantirdilar. Ularning fikricha, tilning mantiqiy tuzilishi va tuzilishi bir qancha madaniy asoslarga asoslanadi. S.Kripke, X.Putnam va D.Kaplanlar borliq, fan, din, axloqqa oid mulohazalarni tahlil qilishdan iborat bo'lgan muhim ma'no va murojaat nazariyasini ishlab chiqdilar va shu tahlil asosida tilning bog'liqligi haqidagi xulosani ilgari surdilar. Ichki hodisalarga qarama-qarshi bo'lgan tashqi, ijtimoiy hodisalar (masalan, tafakkur). Uchinchi bosqich (1970-1990-yillar) til falsafasining psixologik yo'nalishi bilan ajralib turadi. J.Searl, J.Xintikka, D.Dennet va ijodida. boshqa faylasuflar, asosiy e'tibor ongning falsafiy muammolari va psixologiya falsafasiga qaratildi. Bu davrda til falsafasi yirik lisoniy birliklarni (diskurs, gaplar) o'rgandi. Faylasuflarning e'tibori ob'ektiv va bir ma'noli tushunchalardan tushunchalarga o'tdi. Shunday qilib, til falsafasi predmeti XXI asrga kengaytirilgan ma'noda yaqinlashdi: nafaqat til aqliy faoliyatning namoyon bo'lishi, balki nutq, nutq aloqasi va tildan foydalanishning barcha shakllari, harakat usullari sifatida qaraladi"<sup>3</sup>.

**Muammoning yechimi:** Til falsafasi boshqa sohalar qatori G'arb falsafasida ham asosiy tadqiqotlari markazidagi soha sifatida qaraladi. Til falsafasi falsafiy tushuncha sifatida tilni tafakkur va bilimni tushunishning kaliti deb qaraladi. Til muammosi til falsafasi mustaqil falsafiy yo'nalish sifatida shakllanmasdan oldin ham ko'rib chiqilgan. Bularga Aristotel («Kategoriyalar» risolasi), I. Kant (aql toifalarining rivojlanishi), J. J. Russo (yozuvning kelib chiqishi haqidagi g'oyalar), J. Mill (nazariyaga qo'shgan hissi) kabi faylasuflar va ularning asarlari namuna

---

<sup>3</sup> [https://spravochnick.ru/yazykoznanie\\_i\\_filologiya/filosofiya\\_yazyka/razvitie\\_filosofii\\_yazyka](https://spravochnick.ru/yazykoznanie_i_filologiya/filosofiya_yazyka/razvitie_filosofii_yazyka).

bo'la oladi.

Til falsafasining asosiy yo'nalishlari:

- ma'lumotnoma;
- ma'nosi;
- tushunish;
- talqin qilish;
- til funktsiyalari;
- aloqa;
- haqiqat, fikr va amaliyot o'rtasidagi munosabat;
- tarjima;
- semantika;
- ma'no nazariyasi.

### **Xulosa:**

Maqolamiz davomida falsafa fani, uning tarkibiy qismi, tarkibiy bir sohasi sanalgan til falsafasi to'g'risida fikrlar, qarashlar, nazariyalarni ko'rib chiqdik va olimlarning, faylasuflarning asarlarini, bildirilgan fikrlarini ilova sifatida keltirib o'tdik. Maqolamiz davomida til falsafasining rivojlanish uch bosqichi va bu davrlarda sohadagi yuksalish va tushishlarni, taraqqiyot-rivojlanishlarni asoslarini bayon etdik. O'rganilgan bilimlarga o'z bilimlarimizni qo'shimcha holda bayon qildik va shaxsiy fikrlarimiz bilan mavzuni qamrab olishga harakat qildik. Bir so'z bilan, qisqa qilib aytadigan bo'lsak, til falsafasi nafaqat analitik falsafada tadqiqotning o'ziga xos sohasi, balki nazariyalarni qurish usullari va tartiblash tamoyillarini o'rganish bilan bog'liq savollarga qiziqish ortishi bilan bog'liq bo'lgan falsafiy fikrlashning o'ziga xos uslubi va bilimlarni ifodalash vositalaridir.

### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Философский язык. Редактор-композитор Dj. P. Сирл. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 208 с.
2. Лингвопоэтика русской литературы эпохи постмодерна. — СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун -та, 2007. —410 с.
3. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE,

EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. World scientific research journal, 4(2), 7-11.

4. Abdulla Sher, Husanov B, Umarov E. Estetika. T. O'ZMU, 2008. 178 b
5. Umarov E. Estetika. T. O'ZMU, 2004. 172 b
6. <https://tfi.uz/storage/doc-pages/0>.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/tilning-ilmiy-falsafiy-xususiyatlari>.
8. [https://spravochnick.ru/yazykoznanie\\_i\\_filologiya/filosofiya\\_yazyka/razviti\\_e\\_filosofii\\_yazyka](https://spravochnick.ru/yazykoznanie_i_filologiya/filosofiya_yazyka/razviti_e_filosofii_yazyka).